

Αξιοποιώντας την Ποιοτική Μεθοδολογία στην Ψυχαναλυτική Έρευνα.

*Λήδα Αναγνωστάκη, Ψυχοθεραπεύτρια Παιδιών και Εφήβων, Επίκουρη Καθηγήτρια
Αναπτυξιακής Ψυχολογίας ΤΕΑΠΗ/ΕΚΠΑ*

Αλεξάνδρα Ζαχαριά, Παιδοψυχίατρος, Ψυχοθεραπεύτρια Παιδιών και Εφήβων

Η πιεστική ανάγκη για έρευνα

Ο Kernberg το 2006 δημοσίευσε ένα άρθρο με τον τίτλο «Η πιεστική ανάγκη να αυξήσουμε την έρευνα στην ψυχανάλυση» (“The pressing need to increase research in and on psychoanalysis”) στο οποίο υπογράμμιζε ότι η ψυχαναλυτική κοινότητα οφείλει να αυξήσει σημαντικά την έρευνα σε όλους τους τομείς της ψυχαναλυτικής θεωρίας, των εφαρμογών της και της τεχνικής. Κατά τον Kernberg τρεις είναι οι λόγοι για αυτή την πιεστική ανάγκη:

1. η ανάγκη να αξιολογήσουμε και να προωθήσουμε την ψυχαναλυτική γνώση
2. η κοινωνική ευθύνη να αποδείξουμε την αποτελεσματικότητα της ψυχανάλυσης και των ψυχαναλυτικών ψυχοθεραπειών (κάτι που θα έχει θετική επίδραση και στη χρηματοδότηση τους) – πάνω σε αυτό το θέμα μίλησε ο κ. Υφαντής - και τέλος:
3. η ανάγκη να αυξήσουμε τις σχέσεις της ψυχανάλυσης με όμορους επιστημονικούς κλάδους και να ενισχύσουμε τις σχέσεις με τον ακαδημαϊκό χώρο.

Η ψυχαναλυτική κοινότητα μοιάζει να κάνει βήματα προς την ενίσχυση της έρευνας στην Ψυχανάλυση. Για παράδειγμα: η Διεθνής Ψυχαναλυτική Εταιρεία χρηματοδοτεί έπειτα από σχετικό διαγωνισμό δύο φορές το χρόνο τις πιο ενδιαφέρουσες προτάσεις έρευνας, επίσης εκδίδει κατά διαστήματα το Open Door Review στο οποίο καταγράφονται οι πιο σημαντικές ερευνητικές προσπάθειες στο χώρο της ψυχανάλυσης (η πιο πρόσφατη 3^η έκδοση έγινε το 2015 βλ. Leuzinger-Bohleber, & Kächele, 2015), η Ευρωπαϊκή Εταιρεία Ψυχαναλυτικής

Ψυχοθεραπείας (η γνωστή μας EFPP) πρόσφατα θεσμοθέτησε σχετικό βραβείο έρευνας στην ψυχανάλυση, διοργανώνονται συνέδρια με θέμα την έρευνα στην ψυχανάλυση (βλ. πχ. Joseph Sandler Psychoanalytic Research Conference) και κάποιος αριθμός (μάλλον περιορισμένος οφείλουμε να πούμε) ερευνητικών άρθρων δημοσιεύονται στα ψυχαναλυτικά περιοδικά (βλ. πχ. Leuzinger-Bohleber, 2019).

Παράλληλα, όμως, υπάρχει και αξιοσημείωτη αμφιθυμία (Luyten et al., 2006). Κάποιοι ψυχαναλυτές είναι σκεπτικοί (ή και ανοιχτά επιθετικοί) (για σχετική συζήτηση βλ. Bernardi, 2015) όσον αφορά στη σύνδεση της ψυχανάλυσης με την έρευνα. Θεωρούν ότι η έρευνα δεν μπορεί να αποδώσει την πολυπλοκότητα των ψυχικών φαινομένων, όπως έχουν περιγραφεί από την ψυχαναλυτική θεωρία ή όπως εμφανίζονται στην ψυχαναλυτική πράξη, και καταγράφει μία απλοϊκή εικόνα που κινδυνεύει να διαστρεβλώσει την ουσία της ψυχαναλυτικής σκέψης και πρακτικής.

Ζητήματα μεθοδολογίας

Ενδεχομένως, αυτή η αρνητική αντίδραση κάποιας μερίδας ψυχαναλυτών να οφείλεται στη σύγχυση που δημιουργείται, λόγω της επικράτησης - στις επιστήμες από τις οποίες προέρχονται οι περισσότεροι εξ αυτών (ψυχιατρική, ψυχολογία) - του θετικιστικού επιστημολογικού παραδείγματος, και της ποσοτικής ερευνητικής μεθοδολογίας. Η «τυραννία» των αριθμών και της «αντικειμενικότητας», όπως την αποκαλεί ο Bernardi (2015), από τη μία μπορεί να εξυπηρετεί το στόχο της αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας της ψυχαναλυτικής θεραπείας (με τρόπο ώστε να είναι συγκρίσιμη με άλλες μορφές θεραπείας και τα αποτελέσματα να είναι κατανοητά από ένα οποιοδήποτε εξωτερικό παρατηρητή), από την άλλη, αντί να αποτελεί το μέσο για την επίτευξη ενός στόχου, καμιά φορά τείνει να γίνει αυτοσκοπός.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο οι ψυχαναλυτές μοιάζει να μην αναγνωρίζουν ότι η μελέτη περίπτωσης (case study) στην οποία παραδοσιακά εντρυφούν, αποτελεί μορφή έρευνας που

μπορεί να έχει ιδιαίτερη αξία, καθώς αυτή δεν αναγνωρίζεται από άλλους επιστημονικούς κλάδους (Luyten et al., 2006). Υπό αυτή την έννοια, ίσως δικαιώνεται ο Rustin (2001) ο οποίος γράφει ότι «παρερμηνεύουμε και παραβιάζουμε την παράδοσή μας [...], εάν δεν αναγνωρίζουμε ότι αυτό που πάντα έκαναν οι Freud, Klein, Bion ήταν ‘ψυχαναλυτική έρευνα’» (περισσότερα για τη μελέτη περίπτωσης παρακάτω).

Σημειώνουμε το κενό που δημιουργείται και τη συγκεκριμένη παραμόρφωση, οφείλουμε να παρατηρήσουμε, ωστόσο, ότι τα τελευταία χρόνια έχει αυξηθεί ο αριθμός των ερευνητών που προσπαθούν να εφαρμόσουν μεθοδολογία που θα στοχεύει στη βαθύτερη κατανόηση του ψυχισμού και θα είναι σε θέση να αποτυπώσει την πολυπλοκότητα της ανθρώπινης εμπειρίας (που είναι τόσο υποκειμενική και πλούσια που οι αριθμοί δεν επαρκούν για την περιγραφή της). Αυτή η μεθοδολογία μπορεί, υπό προϋποθέσεις, να συνομιλεί και να βρίσκει κοινό έδαφος ανάμεσα στην ψυχανάλυση και σε άλλους επιστημονικούς κλάδους (Luyten et al., 2006. Midgley, 2006a).

Η ποιοτική ερευνητική μεθοδολογία, λοιπόν, που έχει τις καταβολές της στο έργο των ανθρωπολόγων και των κοινωνιολόγων του προηγούμενου αιώνα και σταδιακά εδραιώνεται σε πολλά επιστημονικά πεδία (Ισαρη, & Μαλικιώση-Λοίζου, 2018), εστιάζει στο «νόημα» (meaning making) (για παράδειγμα, εξετάζει πώς οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κόσμο και τις σχέσεις).

Ενδιαφέρεται περισσότερο για την ποιότητα της εμπειρίας και την αναγνώριση της υποκειμενικότητας και όχι για τη συχνότητα της εμφάνισης μίας κατάστασης ή το μέγεθος των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των παραγόντων (Pietkiewicz, & Smith, 2014). Η συλλογή του υλικού γίνεται κατά κανόνα μέσω ανοικτών ή ημι-δομημένων συνεντεύξεων που επιχειρούν να «ερευνήσουν σε βάθος» (in depth) την ανθρώπινη εμπειρία. Υποστηρίζεται ότι μέσω αυτών των συνεντεύξεων μπορεί να δοθεί η ευκαιρία να εξετασθούν ψυχικά φαινόμενα για τα οποία οι άνθρωποι που τα βιώνουν να μην είχαν σκεφθεί να αναζητήσουν ψυχοθεραπευτική βοήθεια,

ή να μην είχαν αυτή τη δυνατότητα (πχ. σε περίπτωση ακραίων εξωτερικών συνθηκών, όπως πόλεμοι, προσφυγιά, μαζικές εξοντώσεις, φυσικές καταστροφές) και, επομένως, μπορεί να θεωρηθούν ότι προσφέρουν δεδομένα «συμπληρωματικά της ψυχαναλυτικής εργασίας» (Kaplan, 2006).

Μία ενδιαφέρουσα παρατήρηση του Midgley (2006α) είναι ότι ο τρόπος που ο Freud περιγράφει την ανακάλυψη και σταδιακή διαμόρφωση της θεωρίας του έχει εντυπωσιακές ομοιότητες με τη σύγχρονη ποιοτική έρευνα: ο ίδιος έδινε έμφαση στην κατανόηση, προχωρούσε στη συνεχή αλλαγή και εμπλουτισμό της θεωρίας, όπως προέκυπτε από την αλληλεπίδραση των υποθέσεων με τα δεδομένα, και αναγνώριζε ότι η παρατήρηση δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να είναι ουδέτερη. Με άλλα λόγια, μοιάζει ο Freud να ήταν ποιοτικός ερευνητής «avant la lettre». Ωστόσο, λιγιστές είναι οι δημοσιεύσεις ερευνών που χρησιμοποιούν ποιοτική μεθοδολογία την τελευταία δεκαετία σε ψυχαναλυτικά περιοδικά (για παράδειγμα τέτοιων δημοσιεύσεων βλ. Fohn, & Heenen-Wolff, 2011, Gulina, 2015 ή την πρόσφατη δημοσίευση στο περιοδικό 'Οιδίπους' Αναγνωστάκη, & Ζαχαριά, 2018).

Πηγαίνοντας πέρα από την κλινική έρευνα

Ο Midgley (2004) προτείνει ένα μοντέλο τριών ομόκεντρων κύκλων αναφορικά με την εφαρμογή της ποιοτικής έρευνας στην ψυχαναλυτική εργασία.

Ο εσωτερικός κύκλος αφορά έρευνες που εστιάζουν στην κλινική διαδικασία, έτσι όπως αυτή εκτυλίσσεται, μέσω της μελέτης εκτενών και λεπτομερών σημειώσεων ή απομαγνητοφωνημένων συνεδριών. Ο Midgley (2006β) υποστηρίζει ότι η χρήση ποιοτικών ερευνητικών μεθόδων μπορεί να βοηθήσει στην ανάλυση των κλινικών περιπτώσεων με συστηματικό και σαφή τρόπο, προκειμένου να υποστηριχτεί μια συγκεκριμένη υπόθεση.

Ο δεύτερος κύκλος περιλαμβάνει έρευνες που αφορούν την κλινική πράξη όπως περιγράφεται από τους συμμετέχοντες, είτε τους θεραπευτές, είτε τους ασθενείς. Η πιο συχνή

μορφή αυτής της έρευνας αφορά την καταγραφή και διερεύνηση των εμπειριών των θεραπευομένων.

Τέλος, ο εξωτερικός κύκλος καλύπτει πιο ευρύ πεδίο και αναφέρεται σε θέματα που σχετίζονται με την ψυχαναλυτική εργασία, αλλά δεν εστιάζουν απευθείας στην κλινική πράξη. Παραδείγματα μπορεί να είναι η έρευνα σχετικά με τις εμπειρίες ατόμων που συμβιώνουν με άτομα με ανοιχτή ψυχοπαθολογία ή παιδιών που μεγάλωσαν σε ιδρύματα ή ανάδοχες οικογένειες.

Σε αυτό το πλαίσιο ωστόσο, θα θέλαμε να τονίσουμε ότι η ψυχανάλυση δεν περιορίζεται και δεν σχετίζεται μόνο με την κλινική πράξη. Προσφέρει μία συγκεκριμένη, συνολική επιστημολογική θεώρηση του κόσμου, εσωτερικού και εσωτερικού, ψυχικών και κοινωνικών φαινομένων. Εξ ου και η μακρόχρονη παράδοση της καταγραφής ψυχαναλυτικής κατανόησης μορφών τέχνης (ήδη από την εποχή του Freud), πχ. βλ. Vives, 2011) ή πολιτικών γεγονότων και καταστάσεων (πχ. βλ. το πρόσφατο βιβλίο «Ο ελληνικός εμφύλιος: μία ψυχαναλυτική προσέγγιση», επιμέλεια Ι. Βαρτζόπουλος, 2019) που αποτελούν μέρος της πολυπλοκότητας της ανθρώπινης εμπειρίας που η ψυχανάλυση εξετάζει.

Προτείνουμε ότι αυτές οι περιοχές εφαρμογής της θεωρίας μπορεί να αποτελέσουν προνομιακό πεδίο σύγκλισης της ψυχανάλυσης και της ποιοτικής ερευνητικής μεθοδολογίας η οποία προσφέρει εργαλεία που εστιάζουν στην καταγραφή και λεπτομερή περιγραφή της εμπειρίας, λαμβάνοντας υπ' όψιν ζητήματα όπως η ιστορία, η γλώσσα και το πλαίσιο (Elliot et al., 1999). Επεκτείνοντας το μοντέλο του Midgley, μπορούμε να θεωρήσουμε ένα τέταρτο εξώτατο κύκλο που περιλαμβάνει έρευνες αναφορικά με βιωμένες εμπειρίες ιστορικών γεγονότων (όπως έχει γίνει για παράδειγμα με τη μελέτη της πολιορκίας του Λένινγκραντ (1941-44) (Gulina, 2015) ή με τη μελέτη των εμπειριών των εβραϊόπουλων που κρύβονταν κατά τη διάρκεια του Ολοκαυτώματος (Fohn, & Heenen-Wolff (2011), ή βιωμένες εμπειρίες κοινωνικών και πολιτικών φαινομένων (παράδειγμα θα μπορούσε να είναι η πανευρωπαϊκή

άνοδος της ακροδεξιάς, τα γεγονότα μετά τη δολοφονία του Γρηγορόπουλου ή η κοινωνικο-οικονομική ελληνική κρίση). Παρόμοιες έρευνες, αξιοποιώντας την ποιοτική μεθοδολογία, που αναγνωρίζεται από όμορους επιστημονικούς κλάδους, θα μπορούν να επεκτείνουν την ψυχαναλυτική γνώση, αλλά και να μπου σε διάλογο με άλλα επιστημονικά παραδείγματα και πρακτικές, κάτι που μοιάζει να αποτελεί στόχο της σύγχρονης ψυχανάλυσης (Kernberg, 2006. Olds, & Cooper, 1997).

Σε αυτά τα πλαίσια θα σας παρουσιάσουμε αργότερα υλικό από τη δική μας έρευνα για τις επιπτώσεις της γονεϊκής μετανάστευσης στα παιδιά που έμειναν πίσω στη χώρα καταγωγής, χωριστά από τους γονείς.

Μπαίνοντας στο διάλογο

Ο διάλογος με άλλους κλάδους και άλλες μεθοδολογικές πρακτικές ασφαλώς έχει δυσκολίες και δημιουργεί επιφυλάξεις, μπορεί να χρησιμεύσει όμως ως πηγή έμπνευσης και προβληματισμού (Βαρτζόπουλος, 2019). Ό,τι περιλαμβάνεται στην ποιοτική μεθοδολογία δεν σημαίνει ότι είναι χρήσιμο στην ψυχανάλυση, και το αντίστροφο. Πολλοί ποιοτικοί ερευνητές θεωρούν ότι η ψυχαναλυτική κατανόηση καθοδηγείται αποκλειστικά από τη θεωρία, αποκλίνει από τα δεδομένα (Smith et al., 2009) και καταφεύγει σε αυτό που ακόμα και ψυχαναλυτές θα μπορούσαν να αποκηρύξουν ως ‘ακραία ανάλυση’ (‘wild analysis’) (Freud, 1910). Επίσης, συχνά από τις ‘παραδοσιακές’, αλλά και τις σύγχρονες ‘χειραφετητικές’ μεθοδολογίες ποιοτικής έρευνας ασκείται κριτική στην ψυχανάλυση ότι προτάσσει μία άνιση σχέση εξουσίας μεταξύ ερευνητών και συμμετεχόντων, καθώς οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι κατέχουν πρόσβαση σε μία κρυφή (ασυνείδητη) πραγματικότητα που οι συμμετέχοντες δεν είναι σε θέση να αντιληφθούν (Midgley, 2006α). Από την άλλη, οι ψυχαναλυτές συχνά αισθάνονται εγκλωβισμένοι από την απαίτηση να παραμένουν «ασφυκτικά» πιστοί σε αυτό που επικοινωνεί σε συνειδητό μόνο επίπεδο, ο συμμετέχων στην έρευνα.

Για αυτό το λόγο, προτείνεται η κριτική προσέγγιση στο διαδραστικό επίπεδο ανάμεσα στην ψυχανάλυση και τις ποιοτικές μεθοδολογίες έρευνας (Bernardi, 2015).

Σε ορισμένες περιπτώσεις, η καλή πρακτική και η πρόοδος σε ένα επιστημονικό πεδίο μπορεί να πυροδοτήσει εξελίξεις στο άλλο, σε μια διαδικασία «αλληλο-γονιμοποίησης» (Olds, & Cooper, 1997).

Για παράδειγμα, δεξιότητες που οι ψυχαναλυτές και οι ψυχαναλυτικοί ψυχοθεραπευτές έχουν αναπτύξει κατά την ψυχαναλυτική κλινική πράξη είναι πολύτιμες για τη διενέργεια μία καλής ποιοτικής συνέντευξης (Midgley, 2004), όπως η ικανότητα να οικοδομούν σχέση εμπιστοσύνης, να ακούν το υλικό που προσφέρεται προσεκτικά «χωρίς μνήμη και επιθυμία» (Bion, 1967), να ξεχνούν αυτό που είναι γενικά γνωστό προκειμένου να εκτεθούν στο ενδεχόμενο βίωσης μίας καινούριας ιδέας (Rustin, 2001) και να χτίζουν σταδιακά την κατανόηση του υλικού, αντέχοντας την αβεβαιότητα, επιδεικνύοντας αυτό που ο Bion (1992) ονόμασε «αρνητική ικανότητα».

Αναμφίβολα, δε, οι ποιοτικοί ερευνητές θα επωφελούνταν σε όλη τη διαδικασία της συνέντευξης με τους συμμετέχοντες εάν λάμβαναν υπ' όψιν τους τις λειτουργίες της μεταβίβασης, της αντιμεταβίβασης, των προβολών και της εμπειρέξης (Midgley, 2006a).

Αντίστοιχα, οι ψυχαναλυτές θα μπορούσαν να επωφεληθούν από την χρήση ευρημάτων έξω από το ψυχοθεραπευτικό πλαίσιο, τα οποία θα μπορούσαν να εμπλουτίσουν την κατανόησή τους (Bernardi, 2015) και από τη χρήση δομημένων ερευνητικών πρωτοκόλλων που αποτελεί κοινό τόπο στη σύγχρονη ακαδημαϊκή πρακτική (Kernberg, 2011).

Η «αλληλο-γονιμοποίηση», όμως, θα είναι αμοιβαία επωφελής μόνο όταν υπάρχει αναγνώριση και σεβασμός στις βασικές αρχές και παραδοχές του κάθε επιστημονικού παραδείγματος και επιθυμία για ειλικρινή διάλογο και «μοίρασμα». Αν και διάφορες μεθοδολογικές προσεγγίσεις της ποιοτικής έρευνας εμμένουν περίπου πεισματικά στην

απόσταση ή και εκφράζουν σχεδόν επιθετικά την αμφισβήτησή τους προς την ψυχανάλυση (Midgley, 2006α), κάνοντας την προσπάθεια σύγκλισης καμία φορά να μοιάζει με το «πέραςμα ανάμεσα στη Σκύλα και τη Χάρυβδη» (Midgley, 2004), πιο σύγχρονες μορφές ποιοτικής ερευνητικής μεθοδολογίας που σταδιακά εδραιώνονται στη διεθνή επιστημονική βιβλιογραφία, φαίνεται να «κοιτούν» προς την ψυχανάλυση και να είναι ανοιχτές στην έναρξη διαλόγου με αυτήν.

Η ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση (ΕΦΑ), είναι μία σύγχρονη προσέγγιση της ποιοτικής ερευνητικής μεθοδολογίας που μπαίνει σε αυτό το διάλογο και θεωρείται, υπό προϋποθέσεις, ότι μπορεί να προσφέρει υλικό «κατάλληλο για ψυχοδυναμική κατανόηση και ερμηνεία» (Willig, 2013).

Ένας σημαντικός στόχος αυτής της παρουσίασης είναι να παρουσιάσει τη συγκεκριμένη ποιοτική μεθοδολογική προσέγγιση που πιστεύουμε ότι μπορεί να αξιοποιηθεί στην ψυχαναλυτική έρευνα, εξετάζοντας τις προϋποθέσεις, τα πιθανά κοινά σημεία και τις αποκλίσεις. Κατά την περιγραφή της ΕΦΑ που ακολουθεί, προσθέτουμε τα δικά μας σχόλια που στόχο έχουν να αναδείξουν τα σημεία όπου μπορεί να υπάρχει σύγκλιση μεταξύ της ψυχαναλυτικής έρευνας και της συγκεκριμένης ερευνητικής προσέγγισης.

Η μέθοδος της ερμηνευτικής φαινομενολογικής ανάλυσης: μπορεί να αξιοποιηθεί στην ψυχαναλυτική έρευνα;

Η ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση (ΕΦΑ) είναι μία σύγχρονη ποιοτική μεθοδολογική προσέγγιση που αναπτύχθηκε από τον Jonathan Smith τη δεκαετία του 1990 και ήδη αναγνωρίζεται ως πολύτιμη και αξιόπιστη μεθοδολογία στο χώρο της κλινικής και συμβουλευτικής ψυχολογίας, της ψυχολογίας της υγείας, της εκπαίδευσης και των πολιτιστικών σπουδών (Miller et al., 2018). Εστιάζει στο πώς οι άνθρωποι κατανοούν και βιώνουν τα γεγονότα και τις εμπειρίες ζωής (Smith et al., 2009). Μελετά την πολυπλοκότητα

της ανθρώπινης εμπειρίας με βάση τις αφηγήσεις (narratives) των συμμετεχόντων που καταγράφονται αυτολεξεί και κατόπιν αναλύονται. Χαρακτηρίζεται από ευελιξία στη συλλογή δεδομένων, στην ανάλυση και στην ερμηνεία τους. Εντούτοις, σε κάθε περίπτωση τονίζεται η συνεχής αλληλεπίδραση ανάμεσα στα δεδομένα και την ερμηνεία αυτών, που εδράζει στη θεωρητική προέλευση του ερευνητή.

- Βασικά θεωρητικά θεμέλια της ερμηνευτικής φαινομενολογικής ανάλυσης

Τα βασικά φιλοσοφικά θεμέλια της συγκεκριμένης μεθοδολογίας είναι η φαινομενολογία, η ερμηνευτική και η ιδιογραφική προσέγγιση (Smith et al., 2009). Παρουσιάζουμε εδώ συνοπτικά τις φιλοσοφικές βάσεις της ΕΦΑ, όπως γίνονται αντιληπτές και εφαρμόζονται στη συγκεκριμένη ερευνητική πράξη, καθώς θεωρούμε ότι μέσω του επιμέρους σχολιασμού των εφαρμοσμένων αυτών αρχών θα αναδειχθούν τα σημεία επαφής με την ψυχανάλυση.

Α) Φαινομενολογία: Η φαινομενολογική προσέγγιση εστιάζει στο πώς οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται και μιλούν για τα αντικείμενα, τις εμπειρίες ή τα γεγονότα και αντιτάσσεται στην περιγραφή των βιωμένων φαινομένων με βάση ένα προϋπάρχον κατηγορικό σύστημα, θεωρητικά ή επιστημονικά κριτήρια (Pietkiewicz, & Smith, 2014). Αφήνει, λοιπόν, «τα πράγματα να μιλήσουν από μόνα τους» (Miller, Chan, & Farmer, 2018).

Η φαινομενολογία ως φιλοσοφική προσέγγιση που μελετά την εμπειρία αντανάκλαται στην μεθοδολογία της ΕΦΑ ως η προσπάθεια του ερευνητή να μελετήσει τον κόσμο από την πλευρά του υποκειμένου, να περιγράψει «πώς τον βιώνει», να κατανοήσει πώς γίνεται αντιληπτός από τη δική του σκοπιά και όχι να επιβάλει κάποια προϋπάρχουσα κατηγοριοποίηση (Larkin et al., 2006). Η εστίαση, επομένως, είναι στην υποκειμενική, προσωπική και βιωμένη εμπειρία (Smith, & Eatough, 2007).

Αντίστοιχα, σημαντικό μέρος της ψυχαναλυτικής διαδικασίας αποτελεί η προσπάθεια να κατανοηθεί το βίωμα από την πλευρά του ασθενούς, χωρίς ο αναλυτής να εστιάζει στην

εξωτερική, «αντικειμενική» πραγματικότητα, χρησιμοποιώντας «επαισιολογικά εργαλεία και μέθοδο που δείχνει με ποιο τρόπο ο συγκεκριμένος άνθρωπος έχει βιώσει θέματα της ατομικής και συλλογικής του πορείας και πώς συμμετέχει ως υποκείμενο στη διαμόρφωση της ατομικής και κοινωνικής του ιστορίας» (Βαρτζόπουλος, 2019). Ωστόσο, στην ΕΦΑ, όπως και στην ψυχαναλυτική διαδικασία, η φαινομενολογία, που θεωρητικά καταγράφεται ως περιγραφική, στην εκτέλεσή της δεν μπορεί να υπάρξει παρά μόνο μέσω μίας ερμηνευτικής οπτικής (Larkin, & Thompson, 2011)

Β) Ερμηνευτική: Η ΕΦΑ μελετά πώς οι άνθρωποι κατανοούν και «δίνουν νόημα» σε ένα βιώμά τους (Smith et al., 2009). Ωστόσο, κατά την ΕΦΑ, αυτό αναπόφευκτα συνεπάγεται την ερμηνευτική λειτουργία τόσο από την πλευρά του ερευνητή όσο και του συμμετέχοντα (Eatough, & Smith, 2017), καθώς «ένα φαινόμενο δεν υπάρχει, εάν με κάποιο τρόπο δεν έχει ερμηνευτεί» (Pietkiewicz, & Smith, 2014). Για την ακρίβεια μιλάμε για μία «διπλή ερμηνευτική», όπου, σύμφωνα με τη γνωστή ρήση του Smith (Smith et al., 2009) «ο ερευνητής προσπαθεί να κατανοήσει το συμμετέχοντα που προσπαθεί να κατανοήσει τι του έχει συμβεί».

Η ΕΦΑ, επομένως, τονίζει ότι η πρόσβαση στην εμπειρία του συμμετέχοντα εξαρτάται από την ερμηνευτική λειτουργία του ερευνητή, η οποία βασίζεται στο θεωρητικό του υπόβαθρο - για την ακρίβεια η ερμηνευτική λειτουργία του ερευνητή είναι απαραίτητη ώστε να γίνει κατανοητή η εμπειρία του συμμετέχοντα (Smith, & Eatough 2007).

Παράλληλα και στην ανάλυση των αφηγήσεων των συμμετεχόντων, όπου τονίζεται ότι υπάρχουν πολλαπλά επίπεδα, κυριαρχεί επίσης η «διπλή ερμηνευτική». Από τη μία, δηλαδή, ο ερευνητής παραμένει πιστός στην ερμηνεία του βιώματος σύμφωνα με το συμμετέχοντα, ενώ η δεύτερη ενθαρρύνει τον ερευνητή να είναι επιφυλακτικός απέναντι σε αυτό που συνειδητά θυμάται και διηγείται ο συμμετέχων και να ψάχνει για νοήματα που ο συμμετέχων ενδεχομένως «να μη θέλει ή να μη μπορεί να σκεφθεί» (Eatough, & Smith, 2017).

Ο Smith, στο βιβλίο με το οποίο εισήγαγε πλήρως τη μεθοδολογία της ΕΦΑ (Smith et al., 2009), αλλά και σε προηγούμενο άρθρο του (Smith, 2004), αναφέρεται εκτενώς στην προφανή σύνδεση με την ψυχαναλυτική κατανόηση και ερμηνεία που γίνεται σε αυτό το σημείο. Χρησιμοποιεί ένα παράδειγμα (το ίδιο και στις δύο περιπτώσεις) για να περιγράψει τις ενδεχόμενες διαφορές ανάμεσα στην ψυχαναλυτική ανάλυση και κατανόηση και την ανάλυση σύμφωνα με τις αρχές της ΕΦΑ που νομίζουμε ότι αξίζει να μεταφερθεί εδώ συνοπτικά και να συζητηθεί:

Προσπαθώντας να εξηγήσει τα πολλαπλά επίπεδα ερμηνείας κατά την ανάλυση της ΕΦΑ, παραθέτει ένα απόσπασμα από μία συνέντευξη μίας γυναίκας, της Λίντα, με σοβαρούς χρόνιους πόνους στη μέση. Το απόσπασμα είναι το εξής:

Νομίζω ότι είμαι η πιο δυνατή από όλες γιατί είμαστε τρία κορίτσια και είμαι η μεσαία και πίστευα πραγματικά ότι ήμουν η πιο δυνατή και δούλευα σαν άλογο και νόμιζα ότι ήμουν η δυνατότερη και ξαφνικά όλα κόπηκαν και δεν μπορώ να κάνω ούτε τα μισά απ' όσα έκανα.

Ο Smith προτείνει τρία επίπεδα ερμηνείας του αποσπάσματος (που αναφέρονται πολύ συνοπτικά εδώ). Πρώτον, αναδύονται οι συγκρίσεις που κάνει η Λίντα με τις αδερφές της. Δεύτερον, η παρομοίωση που χρησιμοποιεί η Λίντα («δούλευα σαν άλογο») δείχνει ότι υπερβάλλει στην δύναμη που είχε στο παρελθόν, ενώ λέγοντας στη συνέχεια ότι τώρα «όλα κόπηκαν» δείχνει την ένταση της αδυναμίας που αισθάνεται τώρα. Η συνεχής σύγκριση του παρόντος με το παρελθόν επιβεβαιώνεται στο τρίτο επίπεδο ανάλυσης, κατά τον Smith, που εστιάζει στους χρόνους που χρησιμοποιεί η Λίντα («είμαι η πιο δυνατή»/«ήμουν η πιο δυνατή») και αντανακλά στην αίσθηση ταυτότητας που έχει η Λίντα, η οποία μοιάζει να παλεύει ανάμεσα σε αυτό που ήταν παλιά και αυτό που είναι τώρα.

Στη συνέχεια ο Smith αναφέρεται σε μία πρόταση για την ανάλυση του αποσπάσματος που έγινε από έναν, όπως τον αποκαλεί, «ψυχοδυναμικό θεραπευτή»: ότι το άλογο μπορεί να

συμβολίζει την σεξουαλική επιθυμία της Λίντα που ενδεχομένως έχει ματαιωθεί λόγω της κατάστασης της υγείας της. Ο Smith αντιδρά σε αυτό για ένα πολύ συγκεκριμένο λόγο: θεωρεί ότι πρόκειται για μία ανάγνωση που δεν βασίζεται στα δεδομένα από το συγκεκριμένο απόσπασμα. Ενδεχομένως, υποστηρίζει, να ήταν μία έγκυρη ανάλυση σε άλλα πλαίσια, αλλά αυτή τη στιγμή παρουσιάζεται ως καθοδηγούμενη περισσότερο από μία μαθημένη θεωρία, παρά από αυτό που πραγματικά έχει ειπωθεί από το συμμετέχοντα. Σύμφωνα με το Smith (Smith et al. 2009), η ανάλυση πρέπει πάντα να βασίζεται στην προσεκτική ανάγνωση της αφήγησης μέσα στο συγκεκριμένο πλαίσιο και να αποφεύγονται οι πρώιμες «από πάνω προς τα κάτω» ερμηνείες (Eatough, & Smith, 2017).

Μοιάζει το ζητούμενο να είναι, λοιπόν, η ισορροπία ανάμεσα στα δεδομένα και τη θεωρία, ισορροπία που μπορεί να είναι δύσκολο να βρεθεί τόσο στην ερευνητική διαδικασία, όσο και στη θεραπεία, ίσως γιατί η θεωρία μπορεί να χρησιμοποιείται αμυντικά. Σύμφωνα με τον Midgley (2006α), σε αυτό το σημείο υπάρχει παραλληλισμός ανάμεσα στο «επιλεγμένο γεγονός» ('selected fact'), που οι Britton και Steiner (1994) ορίζουν ως τη δημιουργική ενσωμάτωση πολλαπλών διαφορετικών γεγονότων σε ένα απαρτιωμένο σύνολο, και την «υπερεκτιμημένη ιδέα» ('overvalued idea'), που επίσης μπορεί να χρησιμοποιείται από τον αναλυτή για να δώσει μία αίσθηση απαρτίωσης, αλλά η απαρτίωση είναι πλαστή και επιφανειακή καθώς ο αναλυτής για αμυντικούς λόγους προσπαθεί να «στριμώξει» τα γεγονότα στη θεωρία. Κατά την ερευνητική διαδικασία, κυρίως κατά την ανάλυση και καταγραφή των ευρημάτων, χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή να μην βιαστεί κανείς και προστρέξει σε «υπερεκτιμημένες ιδέες», που μπορεί να είναι μία «δελεαστική» αμυντική λύση καθώς ο ερευνητής συχνά κατακλύζεται από πλήθος δεδομένων και πληροφοριών, πολλές φορές ασύνδετων και με αναφορά σε μη μεταβολισμένα τραυματικά γεγονότα ζωής.

Γ) Ιδιογραφική προσέγγιση: Η ιδιογραφική προσέγγιση (idiography) αφορά στη λεπτομερή και εις βάθος εξέταση κάθε μίας συγκεκριμένης περίπτωσης μέσα στο

συγκεκριμένο πλαίσιο (Pietkiewicz, & Smith, 2014). Πριν προχωρήσει στη μελέτη παρόμοιων περιπτώσεων, ο ερευνητής της ΕΦΑ προσπαθεί να κατανοήσει την εμπειρία του κάθε ατόμου ξεχωριστά (ποια είναι η «δική του» βιωμένη εμπειρία). Στη συνέχεια μπορεί να προχωρήσει στη μελέτη άλλων ατόμων, και να εντοπίσει τις πιθανές συγκλίσεις και τις αποκλίσεις (Smith et al., 2009), καθώς βασική παραδοχή της ΕΦΑ είναι ότι δύο άτομα μπορεί να έχουν βιώσει παρόμοιες εμπειρίες, αλλά να τις έχουν ερμηνεύσει τελείως διαφορετικά (Miller, Chan, & Farmer, 2018).

Το δείγμα είναι πάντα μικρό, ώστε να είναι δυνατή η διεξοδική ανάλυση της βιωμένης εμπειρίας του κάθε συμμετέχοντα (Smith, & Eatough, 2007), και σχετικά ομοιογενές, ώστε να μπορεί να εντοπιστούν κοινά σημεία ή διαφορές, αλλά η γενίκευση δεν είναι ο βασικός στόχος της συγκεκριμένης μεθοδολογίας. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τις νομοθετικές αρχές των περισσότερων ερευνητικών μεθόδων που χρησιμοποιούνται στην ψυχολογία ή στην ψυχιατρική, κατά τις οποίες μεγάλες ομάδες πληθυσμού μελετώνται ώστε να τεκμηριωθεί η πιθανότητα ότι τα συγκεκριμένα φαινόμενα θα επαναληφθούν κάτω από τις συγκεκριμένες συνθήκες. Η ιδιογραφική στόχευση της ερμηνευτικής φαινομενολογικής ανάλυσης σημαίνει ότι οι ερευνητές εστιάζουν στο συγκεκριμένο και όχι στο καθολικό (Pietkiewicz, & Smith, 2014). Γενίκευση, ωστόσο, μπορεί να επιτευχθεί μέσω της θεωρίας που υποστηρίζει και απαρτιώνει την ανάλυση των αφηγήσεων των συμμετεχόντων (Smith et al., 2009).

Η ιδιογραφική προσέγγιση αποτελεί χαρακτηριστικό των περισσότερων ψυχαναλυτικών ερευνών, ακόμα και αν δεν αναγνωρίζονται ως τέτοιες. Γιατί, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, και η μελέτη περίπτωσης αποτελεί ερευνητικό εργαλείο - καταγράφεται, δε, ως «ποιοτική έρευνα» (Wallerstein, 2009). Πρόκειται για τη «στατιστική της μίας περίπτωσης», όπως αναφέρει ο Βαρτζόπουλος (2019), όπου αναγνωρίζεται ότι «αφού έχει συμβεί σε έναν άνθρωπο, υπό κατάλληλες συνθήκες μπορεί να εμφανιστεί και σε άλλους». Η ΕΦΑ, μάλιστα, σε ένα σημείο σύγκλισης με την ψυχαναλυτική ερευνητική μεθοδολογία,

αναγνωρίζει ιδιαίτερη δύναμη στις μελέτες περίπτωσης και υπάρχει προτροπή ώστε οι «έμπειροι» ερευνητές να αποπειραθούν ένα τέτοιο «τολμηρό» ερευνητικό σχεδιασμό (Eatough, & Smith, 2017. Smith et al., 2009).

Το σημαντικό στοιχείο, ωστόσο, που θα επιτύχει αυτή την ισορροπία ανάμεσα στην έρευνα και στη θεωρία παίζει σημαντικό ρόλο και εδώ: η μεθοδολογία που χρησιμοποιείται πρέπει να είναι ξεκάθαρη και επακριβώς στοιχειοθετημένη, ώστε να μπορέσει να υπάρξει η αντίστοιχη αναγνώριση και ο διάλογος ανάμεσα στις μεθοδολογικές πρακτικές, με αποτέλεσμα να διευρυνθεί το κοινό πεδίο και να ενισχυθεί η επωφελής αλληλεπίδραση.

Σύγκλιση ποιοτικής μεθοδολογίας και ψυχανάλυσης

Η παρουσίαση της ποιοτικής μεθοδολογίας της ερμηνευτικής φαινομενολογικής ανάλυσης ελπίζουμε ότι ανέδειξε πιθανά σημεία σύγκλισης ανάμεσα στην ψυχανάλυση και σε νέες, χρήσιμες κατά εμάς, ερευνητικές πρακτικές με τις οποίες ελπίζουμε ότι μπορούν να βρεθούν δίαυλοι επικοινωνίας και συνεργασίας. Θα θέλαμε να κλείσουμε αυτή την παρουσίαση με τα λόγια του Bernardi (2015), ο οποίος, στη συγκεκριμένη δημοσίευση απ' όπου το απόσπασμα, αναρωτιέται «τι είδους επιστημονικός κλάδος είναι η ψυχανάλυση» και μεταφέρει τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει η ψυχανάλυση στην αλληλεπίδραση με άλλους κλάδους. Τα λόγια του, αν και ίσως προκλητικά, θεωρούμε ότι αντικατοπτρίζουν αυτό που θα θέλαμε να πετύχουμε μέσα από το δικό μας κείμενο: να κινητοποιήσουμε σε άνοιγμα και διάλογο με άλλα επιστημονικά παραδείγματα και μεθοδολογικές προσεγγίσεις, πιστεύοντας απόλυτα ότι όλοι έχουμε να κερδίσουμε.

...Όμως, η λύση δεν είναι να κλείσουμε τις πόρτες, αλλά αντίθετα να επιτρέψουμε την επαφή με άλλες μεθοδολογίες. Το να κλείσουμε τις πόρτες μπορεί να είναι ένα ολέθριο λάθος, γιατί ο φόβος να μην μολυνθούμε από ιούς μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα να στερηθεί η ψυχανάλυση απαραίτητα θεραπευτικά συστατικά. Ή ακόμα χειρότερα, το να κλείσουμε τις πόρτες

μπορεί να ενισχύσει την ανάπτυξη αντισωμάτων ενάντια σε ιδέες που προσπαθούν να ανανεώσουν την ψυχανάλυση. Όταν μιλάμε για χρησιμότητα, πρέπει να κρατάμε στο νου μας όχι μόνο αυτά που είναι χρήσιμα για την ψυχανάλυση, αλλά και αυτά που κάνουν χρήσιμη την ψυχανάλυση στο σύγχρονο γνωστικό πεδίο.